

נותן טעם בתערובת

פתיחה

בשיעורים הקרובים נעסוק ביסודות הלכות כשרות ותערובות. במהלך שיעורים אלו נראה את עיקרי הדינים כפי שהם עולים בסוגיות הגמרא, וכן נשתדל להביא את ההשלכות ההלכתיות שיש לסוגיות אלו בימינו. נפתח סדרה זו בשיעור הנוכחי שיעסוק בדיון נותן טעם בתערובת.

המשנה בפרק חמישי בעבודה זרה קובעת מתי תערובת נאסרת:

"יין נסך שנפל על גבי ענבים ידחן והן מותרות, ואם היו מבוקעות אסורות. נפל על גבי תאנים או על גבי תמרים אם יש בהן בנותן טעם... זה הכלל כל שבהנאתו בנותן טעם אסור, כל שאין בהנאתו בנותן טעם מותר כגון חומץ שנפל על גבי גריסין" (משנה ב)

המשנה דנה מתי יין נסך שנשפך לקדירת ענבים אוסר אותם. המשנה קובעת כי אם האיסור נותן טעם לשבח בתערובת אז כל התערובת אסורה. בדרך זו מסביר הרמב"ם את דברי המשנה בפירושו על המשנה:

"יש בהנייתו בנותן טעם, הוא הענין אשר קורא אותו התלמוד נותן טעם לשבח, רוצה לומר שאותו הטעם ישיבו ויעשהו ערב".

בעקבות דברי המשנה הגמרא (בדפים סה-סט) עוסקת בנושאים הקשורים לאיסור והיתר ופוסקת את דברי המשנה להלכה:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: הכי הלכתא. ואמר רב יהודה אמר שמואל: לא שנו אלא שנפל לתוך גריסין רותחין, אבל נפל לתוך גריסין צוננין והרתיחן, נעשה כמי שהשיב ולבסוף פגם ואסור" (י.טז)

אם כן, כשאנו בוחנים את התערובת אנו צריכים לשאול האם יש השפעה מבחינת הטעם בתערובת. השפעה זו לא חייבת להיות מיידית, וגם אם בתחילה היה לפגם ואח"כ לשבח או להיפך עדיין התערובת אסורה.

בשיעור השבוע נעסוק בכמות האוסרת את התערובת וכיצד משערים זאת, ובנוסף לכך ניתן סקירה כללית על מספר עקרונות בנושא זה. בשיעורים הבאים נדון בעניין נותן טעם לפגם וכן בהשלכות נוספות שמופיעות בסוגיות הגמרא.

באיזה שיעור מתבטל

כפי שראינו הפרמטר הקובע את כשרות התערובת יקבע לאור השאלה האם יש השפעה משמעותית ואיכותית של האיסור בתערובת. כאשר רישומי האיסור ניכרים התערובת אסורה ודבר זה בא לידי ביטוי על ידי השפעה בטעם.

כיצד ניתן לדעת האם ניתן טעם אסור בתערובת? הגמרא בחולין נותנת לכך כמה אפשרויות:

"דאמר רבא: אמור רבנן: בטעמא, ואמור רבנן: בקפילא, ואמור רבנן: בששים; הלכך: מין בשאינו מינו דהיתרא - בטעמא, דאיסורא - בקפילא, ומין במינו דליכא למיקם אטעמא, אי נמי מין בשאינו מינו דאיסורא דליכא קפילא - בששים" (י.צא)

בגמרא זו אנו מוצאים שלוש דרכים כיצד ניתן לבחון האם המאכל מותר או אסור- טעימה, גוי ושיעור בשישים. בהמשך השיעור נדון ביחס שבין הדרכים השונות, וכעת נעיין בקשר שבין ביטול בשישים ובין נתינת טעם.

ביטול בשישים מהווה מקבילה כמותית לשיעור של נתינת טעם. כאשר מאכל מתערב עם מאכל אחר שבכמות גדולה פי שישים מקובל שטעמו בטל (בגמרא אנו מוצאים שיעורים נוספים אך זהו השיעור המקובל להלכה¹).

השיעור של אחד משישים מבטא משמעות של נתינת טעם, ובהלכה אנו מוצאים בנושאים אחרים שיעורים שונים בביטול תערובת. כך למשל בדיני תרומה אנו משערים בשיעור של אחד ממאה כדי לבטל תרומה בחולין (משניות תרומה פרק ה). בדיני תרומה הפרמטר הקובע אינו טעם, אלא קשור לקדושת הפירות. מדובר על פירות מאותו סוג שהתערבו והשאלה היא באיזה שיעור בטלה קדושת התרומה. וכך כותב הרמב"ם בצורה כללית:

"ובכמה יתערב דבר האסור ויאבד בעוצם מיעוטו, כשיעור שנתנו בו חכמים, יש דבר ששיעורו בשישים, ויש ששיעורו במאה, ויש ששיעורו במאתים"

(מאכלות אסורות פט"ו, הלכה ה)

גם בביטול איסור והיתר אנו מוצאים מספר יוצאים מן הכלל שאינם בטלים אפילו בשיעור שאינו נותן טעם בתערובת, למשל:

- דברים שיש להם חשיבות מיוחדת כמו בריה (חיה) שלמה שנפלה לתערובת אינם בטלים (ש"ע י"ד ק-קא)².
- דבר שיש לו מתירין. ישנם איסורים שכעבור זמן הם היתר, ואם איסור כעין זה התערב בתערובת יש איסור לאוכלו גם אם יש פחות מאחד בשישים (הרבה מהראשונים מסבירים שחמץ בפסח שאוסר במשהו נובע מכך שיש לו מתירין למוצאי החג).

כיצד מתבטל איסור הקטן מאחד בשישים בתערובת? באופן עקרוני ניתן להתייחס לתערובת זו בשתי דרכים:

1. אין כאן כלל איסור בתערובת. השיעור הקטן של האיסור התבטל ונהפך להיתר.
2. האיסור נמצא בתוך התערובת אך מכיוון שהוא כל כך מועט אין לו כוח לאסור את כל התערובת, ולכן התבטל מותר.

ישנם השלכות הלכתיות לחקירה זו ובהמשך השיעורים נדון בהם. כעת נעיר על השלכה הלכתית אפשרית אחת, והיא

1 עסקנו בעבר בצורך לקבוע כללים הלכתיים שאינם משתנים ויכולים להבדק בכלים אובייקטיביים. ראה בעניין זה גם בשיעורנו במסכת יומא לגבי שיעורין.

2 באופן עקרוני בריה אינה בטלה לעולם, אולם חלק מהראשונים כתבו בעקבות דברי הירושלמי כי בריה בטלה ב 960. הראשונים לא מצאו טעם לדברי הירושלמי ושיטה זו לא נפסקה להלכה. בעניין זה ראה ר"ן על הר"ף בחולין לו,ב; שו"ת הרשב"א ח"א סימן רע-רעא; בית יוסף י"ד ס"ס ק.

לפי גישה זו דרכי פתרון אלו הם מקבילים. מטרת כל הדרכים היא לגרום לכך שלא יהיה טעם בתעורבות. לכן הדרך הטובה היא לבדוק ע"י טעימה. כאשר לא ניתן לטעום, אנו נוקטים בפתרון האלטרנטיבי של שיעור אחד משישים. לכיוון זה, נראה שבמין במינו מכיוון שאין נתינת טעם אנו לא נצריך שיעור של אחד משישים.

שאלה מעניינת שיש להעלות בהקשר זה היא מציאות שבה האדם שיעור באחד משישים והתיר לאכול את התעורבות, אולם לאחר שאכל מהתעורבות הוא גילה שיש טעם של איסור בתעורבות. האם עליו להפסיק לאכול את התעורבות? כאן עולה שאלה מהי דרך הבדיקה האידיאלית- טעם וכאשר אי אפשר משערים בשישים, או שמא שתי הדרכים טובות במידה שווה.

שיטה רביעית מובאת ברמב"ן ובר"ן בחולין (לד.)- לטענתם, חכמים השוו את שיעוריהם, וקבעו שאנו צריכים לשער תמיד באחד משישים. הפתרון של טעימה הוא רק כאשר לא ניתן ליישם את הפתרון של כמות איסור בתעורבות; כאשר לא כל המאכל נפלט, ואין ממשות של איסור אלא רק טעם. אנו לא יכולים לדעת כמה מהאיסור נפלט בתעורבות, לכן במקרה זה אנו נשתמש בפתרון של טעימת התעורבות. אם במקרה זה לא ניתן לטעום, אז נשער אחד משישים מכל הכמות שפלטה, ובמציאות יותר ממה שנפלט במציאות.

לפי גישה זו שתי הבדיקות מטרתם שווה, אך חכמים השוו את שיעוריהם. בעקבות כך יש עדיפות לבדיקה ע"י שישים. נראה שלפי שיטת הר"ן ניתן לתת תשובה לשאלה ששאלנו בסעיף הקודם. לפי דבריו נראה שדרך הבדיקה של אחד לשישים היא לכתחילה, וממילא גם אם גילינו טעם איסור התעורבות מותרת (וזאת בניגוד למה שמשמע מדברי הרמב"ם).

הרמ"א (דרכי משה י"ד סימן צח) מביא את דברי האגור ומביא אותם להלכה, שנהגו באשכנז לשער בשישים. שיטה זו קרובה לשיטה הרביעית, אך נראה שהיא מתבססת על מנהג העולם.

נראה שניתן להוסיף כי בימינו מנהג העולם שהרבה פעמים מחמירים גם בשיעור הקטן מאחד משישים. הרבה פעמים כאשר שואלים רב לגבי עירוב של בשר וחלב השאלה אינה נוגעת לגבי כשרות המאכל אלא לגבי כשרות הכלי. במקרים אלו המבשל כבר זרק מזמן את האוכל וברור לו שאין לאכול והשאלה האם יש צורך להכשיר את הסיר. ישנם מקרים רבים שאף היה מותר לאכול את המאכל במיוחד במקרים של הכנסת כף בשרי למאכל חלבי (או להיפך) שהרבה מהפעמים השיעור קטן מאחד משישים.

נאמנות גוי

כפי שראינו לעיל, אחת מן האפשרויות לבדיקת המאכל הינה על ידי גוי שיטעם ויכריע האם האיסור נותן טעם בתעורבות. הראשונים נחלקו באילו תנאים אנו סומכים על הגוי:

- חלק מהראשונים סוברים שיש צורך שהגוי יהיה מסיח לפי תומו. אנו לא סומכים עליו אם הוא יודע שיש לדבריו השלכה הלכתית עבורנו, אבל אם בסתמיות הוא אומר לנו מה הטעם אנו סומכים עליו.

- ראשונים אחרים כותבים שרק גוי אומן נאמן, וזאת גם אם הוא יודע ששואלים אותו שאלה הלכתית.

- השיטה המחודשת ביותר הינה שיטת הרמב"ם:

בנוגע לדין קמא קמא בטיל. כאשר נופל איסור לתעורבות ואינו אוסר, ולאחר זמן נופל עוד איסור שגם כן אינו אוסר אך אם נצרף ביחד את שני האיסורים אז הם בשיעור הגדול משישים. במקרה זה תהיה השלכה הלכתית לשתי האפשרויות שהעלינו לעיל, ובעז"ה נעסוק בכך בשיעור בהמשך הפרק.

היחס בין שישים וטעם

ראינו את דברי הגמרא בחולין האומרת כי ישנן שלוש דרכים לשער האם התעורבות מותרת או אסורה- טעם, בעזרת גוי ובשיעור של שישים. הגמרא מסבירה מתי משתמשים בכל אפשרות-

כאשר ניתן לחוש בטעם האיסור³ נשתמש בעזרת גוי, אך אם מדובר בהיתר אז ישראל יטעם. במקרה ולא ניתן להרגיש את טעם המיעוט (מין במינו) או כאשר גוי אינו מצוי נשער בשישים.

מדברי הגמרא משמע שהפתרון המועדף הוא שיעור לפי טעם, ורק כאשר לא ניתן לעשות זאת אז משערים בשישים. כהבנה זו פוסק הרמב"ם שהפרמטר המשמעותי הוא האם יש נתינת טעם (סוף פרק טו בהלכות מאכלות אסורות).

נבאר מעט את השיטה הנ"ל: לשיטה זו, השאלה הראשונית אותה יש לשאול הינה האם יש נתינת טעם בתעורבות. לאחר מכן יש שני מקרים שונים שבהם אנו משערים אחד משישים: 1. יש טעם, אבל אין אפשרות טכנית לטעום. 2. אין טעם- תעורבות של מין במינו. לפי הרמב"ם השאלה הראשונית והעיקרית היא האם יש טעם, ואם אין אפשרות טכנית לבדוק נלך לשישים. המערכת אינה של שני פרמטרים זהים, אלא יש תהליך זרימה שאנו בוחנים שאלה אחת אחרי השנייה. הש"ע פוסק להלכה כשיטת הרמב"ם (י"ד צח, א).

חלק מהראשונים הבינו בצורה שונה את היחס בין נתינת טעם ובין שיעור בשישים. כך למשל מדברי רש"י עולה כי הוא הבין שיש מערכת של 'גם' בין התנאים - יש צורך שיהיה גם שיעור של אחד משישים וגם שגוי יטעם אם הטעם מורגש בתעורבות. אם אין גוי אז נסמוך רק על ביטול של אחד משישים, אך אם גוי טועם יש צורך בשני התנאים.

יתכן ולשיטת רש"י שני פתרונות אלו פותרים שתי בעיות שונות- בעיה אחת היא בעיית טעם בתעורבות - ישנו איסור שיהיה טעם של איסור בתעורבות. בעיה שנייה זה עצם ההתעורבות של איסור והיתר, ויש תקנת חכמים שאנו מחמירים עד שיעור של אחד משישים. בדרך כלל אנו מניחים שאין טעם בשיעור כה קטן, אך אם גוי טעם אז אנו צריכים שלא יהיה טעם של איסור בתעורבות.

שיטה שלישית מופיעה בדברי הר"י והרא"ש (חולין סימן כט). לשיטתם ישנה מערכת של 'או'- גם אם האיסור בתעורבות בשיעור גדול מאחד משישים, אם גוי טועם ואינו מרגיש טעם התעורבות מותרת. שיטה זו נראית מסתברת יותר בדברי רבא בגמרא; קודם מוצג הפתרון של טעימה ע"י נכרי, ורק אח"כ אנו מוצאים את הפרמטר של אחד משישים. לא מוזכר בגמרא שלאחר טעימה יש לשער גם את הכמות, וממילא משמע שהבדיקה במקרה שיש טעם היא רק של טעם.

3 מין האיסור שונה ממין ההיתר ולכן טעמו יהיה ניכר אם נפלה כמות מספקת.

קכב). מעבר לסברה, הראשונים הזכירו את דברי הגמרא בהמשך כמקור לדין זה:

"ת"ר: קנקנים של עובדי כוכבים, חדשים גרודים - מותרין, ישנים ומזופפין - אסורין; עובד כוכבים נותן לתוכן יין - ישראל נותן לתוכן מים, עובד כוכבים נותן לתוכן יין - ישראל נותן לתוכן ציר ומורייס, ואינו חושש"

הטעם שניתן לשים ציר ומורייס ללא חשש, נובע מכך שכמות היין שבתוך הכלי הוא מועטה ואין חשש של נתינת טעם.

הטור לא הסכים לחידוש של הריב"ש והרשב"א וכתב שאין לבטל איסור גם אם הוא בכמות מועטת. השו"ע מביא בסימן קכ"ב את דברי הרשב"א להלכה, אך השו"ע והט"ז חולקים:

"איסור מועט שנבלע בכלי שדרכו שלא להשתמש בו בהיתר מועט בכדי שיתן זה טעם בהיתר שישתמש בו, כמו קדרה גדולה וחבית וכיוצא בהן, הרי זה מותר להשתמש בו לכתחלה, אף על פי שהוא בן יומו, לפי שאי אפשר לבא לידי נתינת טעם. אבל אם הוא כלי שמשתמש בו בדבר מועט, כמו קערה וכיוצא בה, אסור להשתמש בו, שאין מבטלין איסור לכתחלה, אפילו איסור מועט ואפילו איסור הבלוע" (סעיף ה).

"הרי זה מותר כו' - והרא"ה והטור השיגו ע"ז וכ"פ הב"ח ע"ש"

חידוש נוסף בדין זה מופיע בדברי הנודע ביהודה (י"ד קמא סימן כו, תנינא סימן נו). הנוב"י מחדש כי ניתן לבטל איסור במקרה שהתערובת כבר קיימת וכעת יש צורך רק לעשות מעשה שמבטל את האיסור:

"... הרי כבר ביארתי בנ"ב ח"ד סימן כ"ו שכל זה היינו שכבר הוא מעורב אלא שלא נתבטל שהוא ניכר וע"י הטחינה מתבטל בזה שרי שכיון שאין כוונתו לבטל אבל לערב בידים אפילו אין כוונתו לבטל רק בשביל איזה צורך אחר אסור..." (שם סימן נו).

אסור לערב את האיסור וההיתר, אך אם הם כבר נמצאים ביחד מותר לעשות פעולה נוספת שתעשה את הביטול בפועל.

"ואם היה בשר בחלב או יין נסך ויין ערלה וכלאי הכרם שנפלו לדבש, או בשר שקצים ורמשים שנתבשל עם הירק וכיוצא בהן **טועם אותן העכ"ם וסומכין על פיו**, אם אמר אין בו טעם או שאמר יש בו טעם ומטעם רע הוא והרי פגמו הכל מותר" (פ"ו, הלכה ל).

מדברי הרמב"ם עולה כי ניתן לסמוך על גוי גם אם הוא אינו מסיח לפי תומו או אומן. הבית יוסף כותב שניתן לסמוך על הקלת הרמב"ם, אולם בדבריו בשו"ע עולה שגוי אומן נאמן תמיד, אך גוי רגיל נאמן רק אם הוא מסיח לפי תומו.

הנושאי כלים על השו"ע (סי' צ"ח, סעיף א) חוזרים לשאלה הבסיסית; איך אנו סומכים על הגוי, הרי אין גוי נאמן באיסורים חוץ מעדות אשה? באחרונים אנו מוצאים מספר תשובות לשאלה זו:

א. ש"ך 1- הגוי נאמן הואיל לא אתחזק איסורא (בשם הים של שלמה). הש"ך דוחה הסבר זה וכותב שזה דוחק. ההיגיון של ההסבר הוא שיש הבדל אם יש איסור ואני רוצה להתיר, ובין שאלה האם יש כאן בכלל איסור. כדי להוציא מחזקה וממצב יש צורך ברמת נאמנות יותר גבוהה מאשר למנוע מכניסה למצב.

ב. ש"ך 2- קים ליה. במצב זה יש נאמנות יותר גדולה משום שבמידה והוא משקר אנו נרגיש, ולכן אין חשש שישקר.

ג. ט"ז- גוי אינו נאמן באיסורים רק בדברים שיש בהם צורך בעדות. אך אם צריך רק גילוי מילתא או בירור מציאות, אין כלל בעיה. יתכן והסבר זה קרוב ומשלים להסבר הראשון שכתבנו- המקרה הזה יותר קל מכיוון שלא אתחזק איסורא, ואין צורך בעדות אלא בגילוי המציאות. דבר זה מסתבר הואיל ובמתן עדות על האדם להתכוון להעיד וכעת הוא מסיח לפי תומו.

ביטול איסור מועט

כפי שראינו, איסור בטל בתערובת כאשר הוא בכמות של פחות מאחד משישים. האם ניתן להכניס איסור לתוך תערובת? המשנה בתרומות אומרת:

"סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה ואחר כך נפלו שם חולין- אם שוגג מותר, ואם מזיד אסור" (פ"ה, משנה ט).

כלומר, אסור לגרום לאיסור שיהיה מיעוט בתערובת כך שהוא יהפוך להיות היתר, רק במקרה שהאיסור התערב בדך מקרה בהיתר אז הוא יכול להתבטל.

ישנם מקרים בהם ישנו היתר אף לבטל בידים. כותב הב"י:

"כתב הריב"ש בתשובה סימן שמ"ט בשם הראב"ד דקדרה שבלעה טיפת דם או חלב מבטלין אותו לכתחלה כיון שאי אפשר לבא לידי נתינת טעם לעולם למיעוט, וכן נמי אם בלעה יותר כל שנפל לכלי שאין רגילין להשתמש בו אלא בתבשיל מרובה שלא יבא לידי נתינת טעם. אבל אם נפל בכלי שאפשר להשתמש בו תבשיל מועט ויתן טעם האיסור לתוך התבשיל אסור לבטלו לכתחלה גזירה אטו תבשיל מועט שיהא בו נתינת טעם עכ"ל"

כאשר יש איסור בכמות קטנה, הריב"ש מתיר לבטל אף לכתחלה. טעם הדבר הינו משום שאין סיכוי שהאיסור יעלה על שיעור של אחד לשישים (הובא גם בשם הרשב"א בטור בסימן

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תש"ע
 עורך: אביעד בינשטוק

 בית המדרש הוירטואלי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *
 משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
 לביטול רישום לשיעור: <http://etzion.org.il/vbm/>